

a pusztán elvont *teoretikus* érdekű rendszerezést *csak magáért a rendszerezésért* már nem ejti meg. Érvelésében ilyen igazságokból indul ki, tételeit ezekből vezeti le, hibátlan logikával, egyenes, világos és biztos gondolatvezetéssel, hogy azután valamely, nemes *gyakorlati* eredményre jusson el (vagy legalább ilyenre is jusson el). A magyar szellem számára még a *tudományos* vizsgálódás is a *gyakorlati életfeladatok nemes szellemű* megoldását kell hogy szolgálja, és ha ezt a feladatát elvégezni képes, mintha nem is volna érdemes tovább törődni vele. Nem az *abstrakcióhoz való érzék* fogyatékos a magyar értelmiségben: az elvontság iránt való érzéket matematikus tehetségeknek és nagy fizikusoknak stb. egész sora igazolja, csupán az üresnek és levegősnek érzett, *önkéntesen* szabad spekulációs fogalmi játék nem kényere a magyarnak (sőt már csak a pusztá, »*l'art pour l'art*« *teoretikus* érdeklődés és »*l'art pour l'art*« rendszerépítés sem.) A mondott beállítódás — egyéb, főleg a körülményekben rejlő okok mellett — kétségtelenül nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar filozófiai szellem megfelelőképpen mindmáig még kibontakozni nem tudott, különösen abban a magyar életben, amely a sajátosan magyar gondolatot a nem magyarral szemben olyan sokszor részesítette és részesíti mostoha fogadtatásban; amint Apáczai Csere János példája mutatja, még a nevelés terén is.

Bizonyosnak tetszik azonban, hogy némely eredeti hajlandóság is, talán a túlságos szelídség és a heves temperamentumú kitörésvágy közötti egyenetlenség (a keleteuropid és a turanid ősfaj kétfélesége) *természetes úton* is ki kellett hogy bontakoztassa az akarati élet bizonytalanságát és egyenetlenségeit, amelyek felett nem vált úrrá sem az önfegyelemnek egy megacélozódott szervező hatalma, sem a leghasznosabb alkalmazkodásnak beállítódásmódja. Lényeges e ponton az, hogy ha már baj van sokszor az elhatározás, választás, döntés terén, még feltűnőbb a fogyasztkozás az elhatározások, döntések, tényleges és kitartó *végrehajtása* terén.

A KORAKÖZÉPKOR MŰVELŐDÉSI ESZMÉNYÉNEK KIALAKULÁSA.¹

Művelődési eszményen azt a célgondolatot értjük, melyet az egyén vagy közösség élete, fejlődése folyamán meg akar valósítani. Ezt a célgondolatot, vagyis a művelődési eszményt a történeti életben az egyének és a közösségek különböző formákban alakítják ki s így egymástól különböző művelődési eszmények keletkeznek. Ám ezek a különféle művelődési eszmények mind megegyeznek abban, hogy valamennyien a valóság határain túl lévő abszolút művelődési eszményből merítenek s annak több-kevesebb elemét foglalják magukban. De megegyeznek még abban is, hogy mind értékrendszeren, történetbölcséleti megfontolásokon alapul-

¹ Székfoglaló előadás a Magyar Paedagógiai Társaság 1942 márc. 21-én tartott ülésén.

nak. Tartalmuk attól függ, hogy alkotóik minek nézik a történeti életet, miben látják annak célját, értelmét és értékeit. Az értékek rendszerét kultúrának nevezzük, — de kultúrán értjük az értékrendszer megvalósulását is. A megvalósulás folyamatát — a művelődési eszmény útmutatása szerint — a nevelés, a pedagógia irányítja, mégpedig úgy, hogy az egyént érintkezésbe hozza a már kialakított kultúrjavakkal s a bennük testet öltött értékekkel. Az egyén ugyanis azáltal, hogy ezeket az értékeket lelkébe fogadja s azokat magáévá teszi, már további létet is ad azoknak s így a múlt kultúrájából merítve, a jövő kultúráját építi.²

Amikor a következőkben a koraközépkor művelődési eszményének a kialakulását igyekszünk vázolni, a legcélszerűbbnek — a mondottak alapján — azt az eljárásmodot találjuk, hogy állandóan figyelemmel kísérjük azokat a világnézeti és történetbölcséleti felfogásokat, illetőleg változásokat, melyek a művelődési eszmény tartalmát meghatározták, illetőleg módosították.

A középkor művelődési eszményének két legerősebb alakítója a klasszikus kultúra és a kinyilatkoztatott vallás volt. Látni fogjuk azonban, hogy az előbbinek súlyos harcokat kellett vívnia több-kevesebb érvényesüléséért s éppen ezért — ha röviden is — rá kell mutatnunk e két tényező legjellegzetesebb különbségeire.

A *klasszikus* világnézet leglényegesebb vonása az evilágisága, az immanencia. A földi élet öncél számára, ennek szolgálatára irányult az ókori ember minden igyekezete. Ezen túl azonban nagy különbség található a görög és a római életfelfogása között. A *görögök* művelődési eszménye a »kalokagathia« volt, mely a jó, igaz és szép eszméjét harmonikusan igyekezett kialakítani a görög nép lelkében. A görögség minden evilágisága mellett is eszményi célokért dolgozott, — ezért ért el oly nagy eredményeket a bölcsélet, a tudomány és a művészet terén. A görögök nemes embereszményével szemben a *római* szellem sokkal inkább gyakorlati irányú volt s a birodalom megalkotása és megszervezése terén alkotott legkiválóbbat.³ Művelődési eszményül azt a rétor, azaz államférfiút tekintette, aki tisztességes élete mellett az ékes-szólásban tűnt ki.⁴ Ehez az oratori élethivatáshoz a grammatikai, retorikai és dialektikai iskolázottságon kívül történeti és jogi ismeretek megszerzése volt szükséges.⁵ A rétoriskolák hagyományai között hiába keressük a mélyebb bölcséleti spekulációt vagy a nemesebb művészi nevelést. A hellenizmusnak ez a kétféle arnyalata megmaradt a kereszténység korában is: a dogmatika ki-

² V. ö. E. Spranger: Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart in geschichtsphilosophischer Beleuchtung. 1—7.1.

³ Rousselot-Huby-Brou-Grandmaison-Bagaméri: Krisztus és az egyház, 137. l.

⁴ Vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque diiuncti doctores, sed idem erant vivendi praeceptores atque dicendi. Cicero, De oratore, III. 15, 58.

⁵ Ut in rerum privatarum causis atque iudiciis... oratori juris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, cautionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici juris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies iis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta esse debet. U. o. I, 46, 201.

dolgozásában inkább a keleti, a morálisában pedig inkább a nyugati kereszténység vezetett.

A klasszikus történefffelfogás evilágiságával szemben a *kereszténység* a *transcendentia* elsőségét vallotta. A kinyilatkoztatott vallás értelmében az emberi létnek a súlypontja, a történeti életnek az értelme a másvilágon van. Az evangélium szerint »az pedig az örökélet, hogy megismerjenek Téged, egyedül igaz Istent, és akit küldöttél, Jézus Krisztust.«⁶ Istennek, Jézus Krisztusnak és az ő akaratának a megismerése azonban egészen más módon történt, mint ahogyan a görög bölcsek okoskodtak a Lét nagy kérdéseiről. Erre a különbségre mutatott rá szent Pál a korinthosiakhoz írt levelében. »Hol a bölcs, hol az írástudó, hol e világnak kutatója? Nemde oktalansággá tette Isten e világnak bölcsességét?« Épen ezért — folytatja szent Pál — »én is midőn hozzátok mentem, testvérek, nem mentem a beszédnek vagy a bölcsességnek fönségével hirdetni nektek Krisztus tanubizonyosságát... beszédem és tanításom nem állott az emberi bölcsesség meggyőző szavaiból, hanem a Lélek és az erő bizonyítékából, hogy hitetek ne nyugodjék az emberek bölcsességén, hanem Istennek erején.«⁷

Ezen az alapon a kereszténység kezdetben teljesen elzárkozott a klasszikus műveltséggel szemben. Szerény keretek közt, visszavonultan élte a maga tiszta erkölcsi életét. Ez az elzárkozottság akkor kezdett enyhülni, amikor már műveltebb emberek is kezdtek belépni az Egyházba, akik aztán észrevették, hogy a két világnézetnek vannak nemcsak ellentétes, de egyező elemei is. Ezt a felfogást képviselte a két alexandriai tudós: Kelemen és Origenes. *Kelemen* volt az, aki némi bizalmat öntött az intellektualizmus iránt a teológiába.⁸ *Origenes* meggyőződéssel vallotta, hogy ha a görögök a szabad művészeteket és a tudományokat lépcsőkül használhatták a bölcséleti tanulmányokhoz, akkor a keresztények is jogosan értékesíthetik azoknak retorikai és bölcséleti ismereteit saját teológiájuk rendszerezéséhez és kifejtéséhez.⁹

A klasszikus kultúra és a kereszténység között az igazi közlekedés azonban mégis csak akkor következett be, amikor a IV. század elején Nagy Konstantin az Egyháznak teljes vallásszabadságot engedélyezett. Ennek az irányzatnak a szószólói azok a vezető egyéniségek voltak, akik az ifjúkorban megszerzett klasszikus kultúrájukat keresztény világnézetük javára értékesítették. Ezek közé tartozott szent Ambrus és Prudentius — fiatalabb korukban mindketten a birodalmi közigazgatás magasrangú tisztviselői. A milánói püspökké lett szent Ambrus szónoki és költői alkotásaiban egyaránt felhasználta Vergilius és Horatius költészetének értékeit, »De officiis ministrorum« c. munkáját pedig — mely a keresztény erkölcsstan első kézikönyve lett — Cicero hasonló című

⁶ Szent János, 17, 3.

⁷ Első korinthosi levél, I. 20, II. 1, 4, 5.

⁸ Rousselot-Huby..., I. m. 121—122 l.

⁹ Chr. Dawson: The Making of Europe. Mi francia fordítását használtuk: Les origines de l'Europe et de la civilisation européenne. Paris, 1934. 68. l.

műve nyomán készítette.¹⁰ *Prudentius*, a keresztény ókor legkiválóbb latin költője, szintén sokat köszönhetett Vergilius és Horatius munkásságának. Az örök-Róma eszméjéért épűgy lelkesedett, mint Vergilius, s lelkesedését őszinte érzés sugalta. »Legszebb költeményei Krisztus és Róma egyesüléséről szólnak«; meggyőződése volt, hogy a keresztény vértanúk épűgy Rómáért haltak meg, mint a legionáriusok.¹¹ Klasszikus műveltség tekintetében nem maradt mögöttük szt. *Jeromos* sem, akit egyik ellenfele, *Rufinus*, azzal is vádolt, hogy többet fizetett a klasszikus, mint a keresztény írók műveinek másolásáért.¹² De szt. *Jeromos* maga is beszélt egy látomásáról, mely szerint az örök Bíró azzal vádolta őt, hogy nem keresztény, hanem ciceronianus: »Ciceronianus es, non Christianus.«¹³ A klasszikus kultúra és a kinyilatkoztatott vallás viszonyának kérdése azonban nem csupán szt. *Jeromos* számára jelentett megoldásra váró feladatot. Ez a kérdés az alakulóban lévő keresztény művelődésnek is mind égetőbbé váló problémájává lett. A kérdés elvi tisztázására Nyugaton először szt. *Ágoston* vállalkozott.

Tudjuk, szt. *Ágoston* is a klasszikus kultúra neveltje volt. Mint a rétoriskolák tanítványa, később tanára, birtokában volt a legmagasabb római műveltségnek, mellyel a görög újplatonikusok bölcséletét társította. A keresztény kinyilatkoztatással való megismerkedése és megkeresztelkedése után lett problematikussá számára a klasszikus kultúra szerepe. Egyrészt ugyanis jól látta, hogy a klasszikus irodalmi, tudományos és művészeti alkotásokban a pogány szellem és annak világnézete él, mely teljes ellentétben áll a kereszténység történetfelfogásával. De másrészt arról is meg volt győződve, hogy a kereszténység mégsem mondhat le teljes egészében a latin szellem alkotásairól. Nem mondhat le a klasszikus kultúra azon eredményeiről, melyek szükségesek ahhoz, hogy a keresztény tanítást összefoglalni, azt megfelelőképpen védeni és kifejteni lehessen. Nem mondhatott le az Egyház magáról a latin nyelvről sem, sőt épen azt választotta hivatalos nyelvéül.

Szt. *Ágoston* először »De ordine« című művében foglalkozott a klasszikus tudományok kérdésével. Az ott vallott felfogása szerint az igazság megismerésére a szabad művészetek megfelelő ismerete képesíti az értelmet, a rációt. Ennek alapján élenkebben kívánczik, kitartóbban kutat az ember az igazság után és az elért igazságot edesebben élvezi. A szabad művészetek egyes ágainak értelmét fejtegetve a dialektikát a tudományok tudományának nevezte, mert az tanítja meg az embert nemcsak a tanításra, hanem a tanulásra, azaz a tudományos gondolkodásra is. Az igazság, az isteni igazság megismerése és szemlélete ezen az alapon nemcsak a hit, hanem az értelem műve is lesz. Ezt az igazságot jobban fel tudja fogni az, aki a szabad művészetek ismerete alapján tanulmányozza.¹⁴

¹⁰ Dawson, i. m. 70. l.; Rousselot-Huby... i. m. 140. l.

¹¹ Rousselot-Huby... i. m. 165. l.; Dawson, i. m. 73. l.

¹² Dawson, i. m. 71. l.

¹³ P. L. (Migne, Patrologia Latina) 22. köt. 416. l.

¹⁴ P. L. 32. köt. 988, 1013, 1015. l.

A fiatal keresztény rétornak és bölcselőnek ezt az antik kultúrával szemben tanúsított nagylelkű felfogását idősebb korában Ágoston püspök már nem helyeselte. »Retractationes« című művében kijelentette: »nem tetszik nekem, hogy akkora jelentőséget tulajdonítottam a szabad művészeteknek, melyeket sok szent nem ismert, sokan viszont, akik azokat ismerték, nem voltak szentek.«¹⁵

Nem sokkal halála előtt írt művében, »De doctrina Christiana«-ban tényleg már sokkal szerényebb helyet jelölt meg a klasszikus tudományoknak a keresztény művelődés kialakításában. Itt már erőteljesen hangsúlyozta a kiválogatás elvét — csak a hasznos, a szükséges elemeket kell bevenni a keresztény nevelés programjába. Azt kívánta, hogy »a törekvő, tehetséges, istenfélő és a boldog életet kereső ifjak számára üdvösségesen meg kell parancsolni, hogy a Krisztus egyházán kívül tanított tudományokat — a boldog élet biztosítása céljából — ne merészeljék gátlás nélkül követni, hanem józanul és szorgosan tegyenek köztük különbséget« s kerüljék a fölösleges és káros tanulmányokat. Ezt a felfogást szt. Ágoston nemcsak a szabad művészetekre, hanem a filozófiára is vonatkoztatta. »Ha azok... főleg a platonikusok, igazat s a mi hitünknek megfelelőt mondtak, akkor nem kell tőlük félni, hanem mint jogtalan birtokosoktól el kell venni tőlük,« s a keresztény kultúra felépítésében kell alkalmazni.¹⁶

Amint szt. Ágoston történetbölcsélete a történeti élet mibenlétét a jó és rossz, az Isten országa és az ördög országa között való harcnak fogta fel — úgy művelődési eszménye is teljesen Istenre irányított. Felfogása a vallási abszolutizmust képviseli. Ezen az alapon tette fel önmagának a kérdést: »Mit akarsz ismerni? Istent és lelket! Mást semmit? Semmi mást! Kezdd tehát keresni.«¹⁷ Egy másik helyen így fejezte ki művelődési eszményét: »Boldogtalan ember, aki minden dolgot ismer és nem ismer Téged — de boldog az, aki Téged ismer, noha azokat nem ismeri. Aki viszont ismer Téged és azokat is, azok által az nem lett boldogabb, mert csupán Általad boldog.«¹⁸

Szt. Ágoston a vallásos eszme érdekében megszükkítette a művelődési eszmény tartalmát. Az Istent kereső lélek az ő eszményképe, s ezt az eszményképet ő a szentírás tanulmányozásában való elmélyüléssel kívánta kialakítani. Adhatott ugyan nemcsak formális, de tartalmi tekintetben is értékes elemeket ennek a képnek kialakításához az antik műveltség, — egyéb vonatkozásai szt. Ágostont mégsem érdekelték különösebben. Ez a tudatos elfordulás a klasszikus kultúrától még csak fokozódott akkor, mikor ennek a kultúrának a hordozója, a római birodalom, a germán népek csapásai alatt az V. sz. végén összeomlott. A római keresztények bizalma meg-ingott az antik műveltségben, annak értékében s művelődési eszményük kialakítását és megvalósítását egészen a másik oldalon, a kinyilatkoztatás világossága mellett keresték. Ennek az élet-

¹⁵ P. L. 32, 588. 1.

¹⁶ P. L. 34, 62—63. 1.

¹⁷ P. L. 32, 872. 1. Rousselot-Huby... i. m. 149. 1,

¹⁸ P. L. 32, 705. 1. Dawson i. m. 78. 1.

eszménynek a hordozóit és terjesztőit szemléljük szent Benedekben és Nagy szent Gergely pápában.

Szent Benedek ifjúkorában közéleti pályára készült s ezért a római retoriskolák révén klasszikus műveltséget akart elsajátítani. Tanulmányai alatt azonban megdöbbenve vette észre, hogy a klasszikusok szelleme és társainak az élete az ő keresztény életformáját veszélyeztetik. Ezért a magasabb értékért lemondott tanulmányai befejezéséről, a közéleti pálya esetleges sikereiről és »scienter insciens, sapienter indoctus« elvonult a világtól, hogy mint remete, később mint szerzetes csupán Istennek és saját lelkének éljen. Nagyrahivatott új életformát szervezett, a »schola servitii Dominici«-t, melynek célja az Istenkeresés és az Istenszolgálat volt, tantárgyai pedig az imádság és az önmegtagadás, a szellemi és a testi munka.¹⁹ Szent Benedek a vallásos és az aszketikus művelődési eszményt kívánta kialakítani önmagában és szerzeteseiben. Ezt a célt elérhette ugyan a klasszikusok ismerete nélkül is, de magát a műveltséget nem nélkülözhetette. Jól tudta, hogy a lelki életnek szellemi táplálékra van szüksége. Ezért meg kívánta, hogy a kolostoroknak legyen könyvtáruk, melyben a szentírás mellett a szentatyák munkái bőségben álljanak rendelkezésre. Olvasásukra, tanulmányozásukra naponként több órát engedélyezett.²⁰

Szent Benedek nem kívánt a szellemi művelődésnek különösebb szolgálatot tenni, — szerzetesei a VII. századtól kezdve mégis a nemes antik kultúra megmentőivé és egy új, fejlettebb keresztény művelődési eszmény kialakítóivá lettek. A bencések e későbbi szereplésével szokták kapcsolatba hozni Cassiodorus működését, hatását, ezért ehelyütt azzal is kell foglalkoznunk.

Cassiodorus szent Benedek kortársa és a gót Nagy Teodorik legtekintélyesebb államférfia volt. Élete első felében arra törekedett, hogy az Itáliát meghódító keleti gótokat megnyerje a római műveltségnek s ezáltal a győztes és a legyőzött nép között bizonyos közeledést hozzon létre. Amikor azonban látnia kellett törekvése eredménytelenségét, visszavonult délitáliai birtokára, megalapította a »Vivarium« nevű kolostorát, ahol hasonló gondolkozású társaival a keresztény tudomány ápolására és fejlesztésére szentelte életét. Az itt készített »Institutiones divinarum litterarum« című művének bevezetésében panaszkodva mondomta el, hogy Rómában még a VI. század közepén sem volt olyan keresztény főiskola, melyben az ifjak az örök élet ígéinek megismerése mellett a tiszta, a klasszikus műveltség díszét is megszerezhették volna. A római retoriskolák még akkor is csupán a világi tudományt és élet-eszményt terjesztették. Agapét pápával tárgyalt ugyan egy megfelelő szellemű főiskola felállításáról, de terve a kór zavaros viszonyai között nem tudott megvalósulni. Cassiodorus ezt a hiányt akarta pótolni »Vivarium«-ában s olyan könyveket igyekezett írni, melyek által az Ur segítségével a szent iratok és a világi műveltség összefoglaló ismerete szerezhető meg.²¹ A klasszikusokkal szemben

¹⁹ Molnár B.: Szent Benedek rendszabályai, 30. l.

²⁰ U. o. 99, 201. skk.

²¹ P. L. 70. 1105—1107. l.

neki már korántsem voltak olyan aggályai, mint szt. Ágostonnak. A hét szabad művészet értékei felhasználásának jogosságát bibliai helyekkel igazolta. »A bölcsesség házat épített magának, hét oszlopot vágott ki« — »Csinálj hét lámpát is s tedd azokat a gyertyatartóra, hogy egymás ellenében világítsanak.«²³

Cassiodorus az antik szellem bizonyos elemeinek és a kinyílatkoztatásnak harmonikus összeegyeztetésére törekedett. A Vivarium ennek a keresztény művelődési eszménynek a kialakítója kívánt lenni. A testi munkánál sokkal többre értékelte a szellemi munkát, mely mind az egyeseknek, mind a közösségnek hasznára válik. Meggyőződése volt, hogy szerzetesei a szent iratok forgatása révén szellemüket üdvösen művelik, másoló munkájukkal pedig az Ur törvényeit szelvében—hosszában ismertetik. Ahány szavát leírják az Urnak, annyi sebet kap a sátán.²³

Cassiodorus nemes törekvése nem érte el a célját.²⁴ Röviddel halála után, a VII. század elején híres könyvtárát Eszakitáliába vitték s a Vivarium már csak ennek következtében sem felelt meg hivatásának.²⁵ Am ma már az a régibb felfogás sem tarthatja magát, mely szerint Cassiodorus érintkezésbe lépett volna Monte Cassinóval s így a VII. században a bencések kulturális munkája az ő ösztönzésére indult volna meg.²⁶ A VI. század végén Itáliában uralkodó közállapotok egészen más művelődési eszményt juttattak diadalra, mint amilyennek a kialakítására Cassiodorus törekedett. Ennek a kornak az irányító szelleme már nem Cassiodorus volt, hanem Nagy szt. Gergely.

Nagy szt. Gergely élete külső alakulásában sok hasonlóságot találunk Cassiodoruséval. Feljegyezték róla, hogy a grammatikai, dialektikai és retorikai — tehát klasszikus — műveltsége Rómában páratlan volt.²⁷ Ő is résztvett a közigazgatásban s Róma városának a prefektusa lett. Később azonban — Cassiodoruséhoz hasonlóan — ő is visszavonult a közélettől és az egyik magaalapította római kolostorba lépett be. Abban viszont már eltért Gergely. Cassiodorustól, hogy szerzetesi életét ő nem a tudományok ápolására szentelte. Szt. Ágoston és szt. Benedek nyomdokán csupán az Istenkeresésben látta élete értelmét és célját. Ezzel a lelkiüettel lépett

²³ U. o. 1149—1150. l.

²⁴ U. o. 1144—1145. l.

²⁵ H. Thiele: Cassiodor, seine Klostergründung Vivarium und sein Nachwirken im Mittelalter. (Studien und Mitteilungen aus dem Benediktinerorden, 1932. 378—419. l.)

²⁶ G. H. Hörle: Frühmittelalterliche Mönchs- und Klerikerbildung in Italien. Freiburg i. Br. 1914. 10. l.

²⁷ Így írta Finácsy is: »Hogyan váltak tehát idővel a bencés kolostorok rendszeres iskolázás színhelyévé? ... Milyen van, hogy... a VI. és a VII. században Irhonban és Angliában a sz. Benedek regulája szerint szervezett kolostorokban s a VIII. század elejétől frank földön is a rendszeres kolostori iskolázás megvan, vagy legalább megindult? — Nem lehet kétséges, hogy mindezek a jelenségek összefüggnék Cassiodorus Vivariumával.« A középkori nevelés története.² Budapest, 1926. 108—109.

²⁷ Litteris grammaticis dialecticisque ac rhetoricis ita est institutus ut nulli in Urbe ipsa putaretur esse secundus. M. G. (Monumenta Germaniae Historica) Script. rer. Merov. I, 407. Idézi Hörle, i. m. 20. l.

590-ben szent Péter örökébe és ezt az életfelfogást terjesztette pápai tekintélyével.

Egy-egy kor művelődési eszménye mindig függő viszonyban van az illető kor történetfelfogásával, ennek kialakulását viszont a mindenkori történeti viszonyok befolyásolják.²⁸ Szt. Gergely pápának látnia, tapasztalnia kellett azt a sok nyomort és szenvedést, melyet Itáliában és főleg Rómában a barbárok pusztítása, kegyetlenkedése, az éhínség és a Tiberis áradása okozott. A karthágói püspökhöz írt leveléből úgy látjuk, hogy már a világ végét várták Gergely és kortársai. »Minő megcsonkításokat, mekkora kegyetlenkedéseket láttunk — s ezek számára csupán a halál volt a menekvés, az élet pedig kinszenvedés.«²⁹ Nagy szt. Gergely, a római származású pápa mélységes megindultsággal szemlélte a pusztulás képét. Egyik beszédjében mondotta: »Hol van már a senatus, hol a populus?! A csontok elkorhadtak, az izmok megemésztődtek, a világi méltóságok minden büszkélkedése elenyészett... a senatus nincs többé, a populus elpusztult s mégis azon kevesek között, akik megmaradtak, napról-napra sokasodik a szenvedés, a sóhajtozás. Már csak az üres Róma ég«, az a Róma, amely pedig »valamikor a világ úrnőjének látszott.«³⁰

Szt. Gergely történeti alakjának nagyságát mutatja, hogy a pusztulás szörnyű jelenei sem tudták megtörni életkedvét és akaraterejét. A római birodalom felbomlásának ez utolsó mozzanatai ebben a középkorban is kialakították a saját korunkat is jellemző »Untergang«-hangulatot, de ez csak fokozta a pápa cselekvőképességét. A bukott birodalomnak még a kultúráját sem igyekezett menteni. Minden erejét Krisztus országa határainak terjesztésére, belső erejének fokozására fordította s ebben a tekintetben szilárdan hitt munkája sikerességében. Ezért küldötte római kolostorának bencéseit a pogány angolszászok megtérítésére s a tudományok helyett ezért hangsúlyozta annyira az erény, az erkölcsi erő fontosságát. Azt mondotta: »az erény a tudomány, az erény öre pedig az alázatosság. Ennélfogva nyomja el magában az ember mindazt, amit tud, nehogy amit a tudomány erénye összegyűjtött, azt a kevélység szele elragadja.«³¹ Szt. Gergely tanítása szerint a megkeresztelték megkapják a Szentlélek kegyelmét s annak világossága mellett felfogják a Szentírás értelmét. Az erkölcsiség érdekében kell tehát tanulmányozni a szentírást és a szentatyákat, mert azok táplálják az elmét és azok adnak erőt a jó cselekedetekhez. Ehhez azonban nincs szükség a világi tudományokra, a klasszikus műveltségre. Az csak a hamisság tudománya, az erős és gonosz szellem tudománya.³² Ezen alapon ő teljesen ellene volt a két kultúra elemei összevegyítésének. Az Isten templomában nem tűrte meg a bálványok berkét: »in templo Dei nemus plantari prohibetur.«³³ Ebben az összefüggésben érhetjük meg sevillai Le-

²⁸ Spranger, i. m. 7. l.

²⁹ M. G. Epist. Tom. II. Pars II.: 20. levél. Dawson, i. m. 199. l.

³⁰ P. L. 76, 1010. Homilia in Ezechielem. Dawson, u. ó.

³¹ P. L. 76, 1102. l. Hörle, i. m. 17. l.

³² P. L. 79, 515; 76, 998, 684. Idézi Hörle, i. m. 18. l.

³³ M. G. Ep. Tom. I. 357. l. Hörle, i. m. 21., l.

ánderhez intézett levelének szavait: »A beszédnek azt a művészetét, melyet a klasszikus tudomány tanítói terjesztenek, lenézem; nem kerülöm a barbarizmusok használatát; a preapositiók alkalmazásának szabályát megvetem, mert szörnyen méltatlannak tartom, hogy a mennyei kinyilatkoztatás igéit Donatus szabályai alá kényszerítsem.«³⁴

Szt. Gergely korának viszonyai, történetfelfogása magyarázza művelődési eszményének elhajlását nemcsak a cassiodorusi, de a szentágostoni felfogástól is. Őt a klasszikus mult nem érdekelte, — ő minden figyelmét a jövőre irányította és tényleg lerakta az európai fejlődés új alapjait. Ennek érdekében szervezte meg »schola cantorum«-át, melynek célja nem a keresztény műveltség terjesztése volt, hanem a papképzés, az Egyház szűkebbkörű érdekeinek szolgálata. Az egyházi ének, a zene és a teológia oktatásához szükséges könyvek előállításáról és sokszorosításáról a »scrinia librorum« gondoskodott.³⁵

A VII. században a magasabb műveltség Itáliában feltűnően elhanyagolt. Az egykor legműveltebb római provinciák: Afrika és utána Hispania is a hódító arabok zsákmánya lett. Gallia városaiból — a VI. századi toursi Gergely szavai szerint — kivonult, sőt kiveszett a szabad művészetek tanulmánya.³⁶ S a tudomány fénye mégsem lobbant el! Ott ragyogott fel, ahova a római légionáriusok soha be nem tették lábukat: *Irországbán*. A kelta írek és skótok, majd nyomukban a germán angol-szászok vették pártfogásukba a kontinensről száműzött tudományokat s fejlesztették azokat olyan fokra, amilyenre a keresztény művelődés történetében addig még nem emelkedtek.

Az ír művelődés fonálát *szt. Patrikkal* kapcsolatban vesszük fel, aki az V. században megjelent az ír szigeten s annak lakosságát a keresztény vallásra térítette. Az egyházi szervezet a kolostorokon alapult: Patrik és társai által alapított kolostorok lettek a vallásos élet és a művelődés központjai. Az ír egyház és szerzetesség sok keleti vonást őrzött meg, melyek forrását mai napig sem ismerik. A britt származásu *szt. Patrik* misszióra indulása előtt éveket töltött a Gallia délkeleti partja mentén fekvő Lerin sziget kolostorában s bizonyos az, hogy a fejlődésnek indult ír szerzetesség sokat köszönhetett ennek az aszketikus és tudományos szellemű kolostornak. Innét s a már említett ismeretlen keleti kapcsolat révén jutott Irországba a szent tudományokon kívül az a klasszikus hatás is, mely nemcsak latin, hanem bizonyos fokban görög kultúrát is jelentett. Az entuziazmusra hajló kelta szellem szinte rajongó lelkesedéssel fordult az antik irodalom felé. Ennek egyik magyarázatát abban találhatjuk, hogy az írek már nem félték egy eltűnt világnézet erejétől; ők a klasszikus írókban az emberi szellem nagy alkotásait szemlélték és csodálták. Az írek tudták becsülni és élvezni a költészet alkotásait, hisz a bárdok és druidák énekei ugyanazon lelkület megnyilatkozásai voltak. Az ő nyomuk-

³⁴ U. o.

³⁵ Erről bővebben I. Hörle, i. m. 23. skk.

³⁶ M. G. Ss. rer. Merov. T. I. pars. I. p. 31. Idézi Finácsy, i. m. 116—117. l.

ba léptek a szerzetes írók és költők, akik a nemzetin kívül a keresztény és antik elemet is egyesítették műveikben.³⁷

Ennek az ír szerzetesi kultúrának legjellegzetesebb képviselője és legerőteljesebb terjesztője volt a VI. század végén az *ifjabb szt. Kolumbán*. Életrajzában olvassuk, hogy az egyházi tudományokon kívül a szabad művészetekben és a grammatikusok tanításaiban is otthonos volt.³⁸ Műveltségét tényleg szemlélhetjük fennmaradt költeményeiben, leveleiben és egyéb munkáiban. Az adonisi sorokban írt egyik költeményében utal a görög költészetre: »Nominē Saffo — Versibus istis — Dulce solebat — Edere carmen.«³⁹ Művelődési eszménye az askéta szerzetes, aki az anyagi javakat ugyan megveti, de lelkét gazdagon táplálja azokkal a szellemi javakkal, melyeket a szent iratokból és a klasszikus művekből gyűjtött. Sethushoz írt költeményében hangoztatta, hogy kerülje az élet múlandó örömeit. Gazdagsága az isteni törvény dogmáiban a szentatyák életrajzaiban legyen s mindabban, amit követésre méltó mesterek és okos költők írtak. »Ezeket ragadd meg és vedd meg a veszendő gazdagságot.«⁴⁰

Az írek nemzeti alkataához a hősies önmegtagadásra való hajlamon és a szellemi javak iránt való feltűnő fogékonyságon kívül hozzátartozott a »peregrinatio«-ra való nagyfokú készség is. Felfogásuk szerint hazájában senki sem lehetett szentté. Így értjük meg az ifjabb Kolumbán életének nagy mozgalmasságát, aki előbb Galliába, majd Itáliába ment s az általa alapított bobbói kolostorban fejezte be életét. Hasonló lelki alkat készítette az idősebb szent Kolumbánt is larra, hogy a piktek és a skótok hithirdetője legyen. Az ő híres kolostora a hy-i szigeten épült fel s a VII. század 30-as éveitől kezdve az északi angolok innét kapták püspökeiket és szerzeteseiket. Beda Venerabilis egyháztörténetéből látjuk, hogy ezek az ír szerzetesek mennyit tettek a barbár angolszászok erkölcsének és műveltségének érdekében.⁴¹ Nemcsak a northumbriai püspökségük körül tanították az egyházi tudományokra az angol ifjúságot, hanem szívesen foglalkoztak velük akkor is, amikor ezek otthonukban keresték fel őket. A tudós és szent ír mesterekhez ment nemes vagy egyszerűbb származású ifjak — Beda értesítése szerint — vagy beolvadtak aztán az ír szerzetesi közösségbe, vagy pedig az egymástól távollakó mesterek celláit végiglátogatva folytatták tanulmányaikat.⁴²

³⁷ V. ö. Dawson, i. m. 204. skk. I.

³⁸ In pueritiae aetate pubescens, liberalium litterarum doctrinis et grammaticorum studiis ingenio capaci dare coepit laborem. M. G. Ss. rer. Merov. 4, 68. I.

³⁹ M. G. Ep. III, 188. I.

⁴⁰ U. o. 183. I.

⁴¹ Gens illa quam noverat scientiam divinae cognitionis, libenter ac sine invidia populis Anglorum communicare curavit. P. L. 95, 28f. I.

⁴² Erant ibidem... multi nobilium simul et mediocrium de gente Anglorum, qui relicta insula patria vel divinae lectionis vel continentioris vitae gratia illo secesserant. Et quidam quidem mox se monasticae conversationi fideliter mancipaverunt, alii magis circumeundo per celias magistrorum lectioni operam dare gaudebant: quos omnes Scotti (az íreket Beda mindig skótoknak nevezti!) libenter sime suscipientes victum eis quotidianum sine pretio, libros quoque ad legendum et magisterium gratuitum praebere curabant. U. o. 165. I.

Az angolszász művelődés történetében ez az ír hatás azonban csak kezdeti, átmeneti jelenség volt. A VII. század közepe után hamarosan függetlenítték tőle magukat és más tényezők hatása alatt alakították ki azt az *angolszász kultúrát*, mely a karoling reneszánsz idején a nyugati egyház egyetemes szellemi műveltségévé lett.

A fentiekben már szólottunk az írek különleges fogékonyságáról a művelődés irányában. A műveltségnek ez a lelkes felkarolása azonban épígy jellemezte a VII. és VIII. században az *angolszászokat* is. Ennek okát sokan a római-britt hagyományoknak tulajdonítják. Rámutatnak arra, hogy a legélénkebb szellemi élet épen azokon az északi és délnyugati területeken alakult ki, melyeken a hódító angolszászok a legkésőbbben telepedtek meg, ahol tehát a római műveltség a legtovább élt s így a legmélyebb gyökeret eresztette.⁴³ Ha elfogadjuk is ezt a magyarázatot, akkor is észre kell vennünk magának az angolszász fajnak azt a különleges érzékét, mellyel a szellemi javak s általában a műveltség iránt viseltetett.

Az angolszász művelődésnek egyik forrása tehát az ír kultúra volt. De legalább is olyan erős ösztönzést, akkora támogatást kapott Rómából is. Igaz ugyan, hogy a klasszikus latin műveltség nagyon mélyre süllyedt a VII. század folyamán, de némi kárpótlást jelentett ebben a tekintetben az izlám elől menekülő keletiek feltünése Itáliában. Ők itt is megőrizték szellemi függetlenségüket, műveltségüket, mely pedig sokkal magasabb és tágabbkörű volt, mint az a nyugati, mely akkor már szinte teljesen a »schola cantorum« érdekkörére korlátozódott. A század folyamán többen kerültek közülök a pápai trónra s Vitalianus pápa közülök küldött az az angol egyház számára is érseket a tarsusi Teodór személyében.⁴⁴ Az akkor már római szerzetes Teodórt az afrikai származású Adorján is elkísérte, aki akkortájt már szintén Itáliában élt szerzetes életet. Beda Venerabilistól tudjuk, hogy mindketten járatosak voltak nemcsak az egyházi, de a világi tudományokban is s a latin mellett görög műveltségük is volt.⁴⁵

Canterburybe érkezve Teodór az érsekség, Adorján az apátság élére került s ezen alapon csakhamar új életet öntöttek már a század eleje óta működő canterburyi iskolába. Méltóságuk nem gátolta őket abban, hogy iskolájuk tanítói legyenek s — Beda szavai szerint — »az üdvösséges tudomány folyóival naponként öntözték tanítványaik szellemét.« Művelődési eszményük ugyan egyházas volt, de felülemelkedett a papi működés szükséges szintjén. A szentírási könyvek értelmezése mellett tanították az asztrolómiát, az egyházi számtant s a verselés szabályait is. Még Beda

⁴³ Dawson, i. m. 216—217. l.

⁴⁴ Hörle, i. m. 28—29. l.

⁴⁵ Erat autem in monasterio Hiridano, quod est non longe a Neapoli Campaniae, abbas Hadrianus, vir natione Afer, sacris literis diligenter imbutus, monasterialibus simul et ecclesiasticis disciplinis institutus, Graecae pariter et Latinae linguae peritissimus... Erat ipso tempore Romae monachus Hadriano notus nomine Theodorus, natus Tharso Ciliciae, vir et divina literatura et Graece instructus et Latine. P. L. 95, 171—172. l.
Magyar Paedagogia LII. 1—2.

korában is éltek olyan tanítványaik, akik a latint és a görögöt anyanyelvüként beszélték.⁴⁶

A következőkben — néhány jellegzetes egyéniség működésének ismertetése révén — ennek az angolszász kultúrának az önállósulását fogjuk vázolni.

Az angolszász tudományosság egyik legkiemelkedőbb alakja a szász királyi családból 640 körül született *Aldhelm* volt. Aldhelm nemzeti büszkesége nem tudta elviselni az általuk leigázott írek és skótok szellemi fölényét.⁴⁷ Versenyre kelt velük és élete végén már élvezhette győzelmét. Először az ír Maildulf szerzetes tanítványa volt. A szabad művészetekkel kapcsolatban a latin nyelven kívül a görögöt is elsajátította. Azután Canterburybe ment és ott Teodór és Adorján vezetése mellett tökéletesítette tudását. Beda azt mondotta róla, hogy mind egyházi, mind a profán tudományokban csodálatos műveltségre tett szert.⁴⁸ Tanultságát prózai és verses munkáiban értékesítette. Több munkájában is foglalkozott a verselés kérdéseivel s boldog volt, hogy a latin műzsát ő szólaltathatta meg először hazájában.⁴⁹ Büszke örömmel töltötte el az is, hogy az írek elismerték tudományát s műveiket mintegy vele cenzúráztatták.⁵⁰ Maildulf szerény kis kolostorát, Malmesburyt, ő tette az angolszász tudományosság egyik fellegette

Míg Anglia délnyugati részén Aldhelm dolgozott, addig az északon *Biscop Benedek* vállalta magára a műveltség megalapozását. Először katona volt, de aztán ő is az örök-Róma bűvkörébe került és élete végéig szinte rajongó lelkesedéssel építette az angolszász keresztény kultúrát. Életében hatszor járt Rómában. Utjait nyitott szemmel, kultúrát szomjazó lélekkel járta. Tanítványa és életírója, Beda jegyezte fel róla, hogy negyedik római útjáról sok egyházi vonatkozású könyvvel tért meg. Gyűjtő szenedélye csak fokozódott, amikor megalapította két híres kolostorát: Wearmouth-ot és Yarrow-t. Ötödik útjáról »mindenféle könyvek megszámlálhatatlan sokaságát« hozta magával s ezt tette utolsó utazása alkalmával is. De még halódásában sem feledkezett meg a műveltségnek e tárházáról. Szerzeteseinek lelkére kötötte, hogy »azt a nagyszerű és gazdag könyvtárt, melyet Rómában szerzett, a szükséges egyházi oktatás céljára gondosan tartsák épségben, nehogy gondatlanság következtében pusztulásnak induljon vagy szétszóródjék.« Utóda, aki mesterével együtt járt Rómában, Ceólfred apát, nemcsak megőrizte Biscop Benedek könyvtárát, de »nem kisebb igyekezettel kétszeresére növelte« azt.⁵¹

⁴⁶ U. o. 174. l.

⁴⁷ U. Berlière: *L'ordre monastique des origines au 12. siècle*. Paris, 1924. 122. l.

⁴⁸ *Vir undecumque doctissimus: nam et sermone nitidus et scripturarum... tam liberalium quam ecclesiasticarum erat eruditione mirandus*. P. L. 95, 261. l.

⁴⁹ Életrajzában olvassuk ezt a két verssorát: *Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit, Aonio rediens deducam vertice Musas*. P. L. 179, 1621. l.

⁵⁰ U. o.

⁵¹ P. L. 94, köt. 716, 717, 720, 721, 725. l.

Biscop Benedeket azonban nemcsak a klasszikus és a patrisztikus kultúra érdekelte. Jánost, a római szt. Péter egyházának főénekmesterét Angliába hozta. Ez azután az ő kolostorában egy évig tanította azt a gregorián-éneket, melyet szt. Gergely »schola cantorum«-ja alakított ki. János tanítványai között természetesen nemcsak Biscop apátur szerzetesei szerepeltek, hanem úgyszólván az egész királyság énekesei.⁵²

Az ének- és zenekultúra mellett az építőművészet is áldozatkész mecénást talált Biscop Benedekben. Ő maga ment Galliába olyan építészekért, akik a neki annyira kedves római stílusban építették fel templomát. S amikor már állott a templom, akkor olyan mestereket hozatott, akik a templom ablakait és íveit dolgozták ki Angliában addig ismeretlen művészettel. Megfelelő galliai hiányában még itáliai mesterekkel is dolgoztatott Isten egyházának ez az »ernyedetlen szorgalmu gondozója.« Beda nem felejtett el figyelmeztetni bennünket arra, hogy ezek a külföldi művészek nemcsak a rájuk bízott munkát végezték el, hanem a közben ottlévő angolokat is beavatták művészetük titkaiba.⁵³

Biscop Benedeknek és utódjának, Ceolfrid apátnak volt a neveltje az a *Beda Venerabilis*, aki szerzetesi életében a vallásos jámborság és a magas tudományosság között a legszebb összhangot teremtette meg. Ezt az önmagában kialakított keresztény művelődési eszményt egyszerű keresetlen szavaival Beda így fogalmazta meg: »A reguláris fegyelem megtartása és a liturgia végzése mellett minden gyönyörűségemet a tanulásban, a tanításban s az írásban találtam.«⁵⁴ A tudós Beda tudott latinul, értette a görög és héber nyelvet. Tanítványait a IX. századi feljegyzés szerint »nem közepes mértékben oktatta a szabad művészetekre.«⁵⁵ Tankönyveket is írt számukra a grammatika, a csillagászat s az egyházi számtan köréből. A szentírásmagyarázat céljára homiliákat készített s az evangéliumok angol nyelvre fordításával is foglalkozott. Legkiválóbb, legtudományosabb munkája azonban angol egyháztörténete volt. »Verax historicus« akart lenni, ezért alapos forrástanulmányokat végzett.⁵⁶ Az angolszászi adatokon kívül még szt. Gergely Angliába küldött leveleinek Rómában őrzött másolatait is felhasználta.

Beda sikerének és hatásának a titka szt. Benedek regulájában rejlik. Az írekben is volt lendület, kitartás, de valami hiányzott náluk: a szervezethez. Szt. Benedek regulájának egyik legnagyobb értéke viszont éppen az a közösségi, szociális eszme, mely nemcsak a közös imádságban, hanem a közösen, vállvetve végzett munkában is kifejezést nyert. Saját tehetségén és szorgalmán kívül Beda ennek az összedolgozásnak köszönhetette azt a műveltségét, melyet az angolszász tudományosság csúcspontjának tekinthetünk. De a

⁵² Az énekkel kapcsolatban a helyes latin kiejtés és olvasás szabályait is begyakorolták: »ordinem videlicet ritumque canendi ac legendi viva voce.« P. L. 95, 200. l.

⁵³ P. L. 94, 716–717. l.

⁵⁴ P. L. 95, 288. l.

⁵⁵ P. L. 100, 94. l.

⁵⁶ P. L. 95, 143. l.

bencés szervezettség adja Bēda hatásának is a titkát. Feljegyzések szólnak arról, hogy a mesternek 5—600 hallgatója is volt, akik aztán hazája legkülönbözőbb tájain képviselték az ő művelődési eszményét.⁵⁷

Bēda hűséges és tehetséges tanítványai közül csak egyet említünk meg, a királyi családból származó *Egbertet*, aki még mestere életében yorki érsek lett s ebben a minőségében híressé tette a yorki bencés iskolát. Egbert érsekről jegyezték fel, hogy — ha csak valami nagyobb ünnep nem volt — napfelkeltétől délig néha 3 óráig is tanítványai közt ült és magyarázta nekik a hit titkait. Azután elvonult s magányosan végzett imádsága után csak estefelé jutott teste táplálásához.⁵⁸

Egbert utóda az iskola vezetésében és az érsekségben is Aelbert lett, akinek legkedvesebb és legtehetségesebb tanítványa *Alkuin* volt. A yorki iskola és műveltség képét Alkuin egy költeményben rajzolta meg. Elmondotta, hogy az egyik csoportot grammatikára, a másikat ékesszólásra, jogtudományra, verselésre, ismét másokat a csillagászatra és természettudományra tanítottak s mindezek befejezéseként a szentírás következett. Amikor Aelbert visszavonult az iskola vezetésétől, helyét Alkuin foglalta el. Mestere öreá hagyta »a bölcsesség kincsét, a tudós foglalkozást, katedráját és mindenünnét összegyűjtött könyveit.« Boldog büszkeséggel írta Alkuin, hogy abban a könyvtárban megvolt mindaz, amit a latin szellem otthonában kitermelt, amit a híres Graecia átküldött a rómaiaknak, amit a hébernek a mennyei magasságból nyertek s amit Afrika pazar fénnel szétszórt.⁵⁹

Alkuin művelődési eszménye már maga a bölcsesség, a »sapientia«, a »sophia« volt. A sapientiát az embernek Istenért, saját lelke tisztaságáért, az igazság megismeréséért és önmagáért kell szeretnie. Ha valaki hírért, állásért, gazdagságért foglalkozik tanulmányokkal, — a tudomány igazi világosságát sohasem fogja meglátni.⁶⁰ Alkuin úgy magyarázta tanítványainak művelődésméletét, hogy a szabad művészetek ismerete a saecularis sapientiát adja meg. A 7 szabad művészet alkotja azokat a lépcsőfokokat, melyek a magasabb sapientia spiritualishoz vezetnek. A szabad művészetek 7 disciplinájának a magasabb fokon a Szentlélek 7 ajándéka felel meg.⁶¹ A legfőbb cél tehát a szentírás megértése, mert az ember azáltal nyeri el az igazi bölcsességet, a »sophia«-t.⁶²

⁵⁷ P. L. 90, 48. 1.

⁵⁸ P. L. 100, 94. 1.

⁵⁹ P. L. 101, 841—843. 1. V. ö. H. Bastgen: Alkuin und Karl der Grosse in ihren wissenschaftlichen und kirchenpolitischen Anschauungen. Hist. Jahrbuch, 1911. 809—825. 1.

⁶⁰ P. L. 101, 850. 1.

⁶¹ Divina sapientia »sibi domum aedificavit, hanc et septem donis Sancti Spiritus confirmavit... sapientia liberalium litterarum septem columnis confirmatur; nec aliter ad perfectam quemlibet deducit scientiam, nisi his septem columnis vel etiam gradibus exaltetur.« U. o. 853. 1.

⁶² Az emberi életnek a célja nem az anyagi javak gyűjtése, hanem a lelki, a szellemi kincsek megszerzése: aliena sunt, quae extra quaeruntur, ut divitiarum congregatio; intra, sapientiae decus. U. o. 851. 1.

A mondottak alapján azonban nem szabad arra gondolnunk, mintha Alkuin művelődési eszménye tulságosan is elméleti, tudományos irányba tolódott volna. Ezeknek az angolszász iskoláknak megvolt az érzékük az erkölcsi eszmény irányában is. Alkuin életrajzában olvassuk, hogy a növendékek egyik része a grammatika elemeit, másik a szabad művészetek magasabb ismereteit, vagy a szentírási tudományokat tanulta, — de valamennyien a legőszintébb és legtiszteletreméltóbb igyekezettel ápolták szívükben a hit, a remény, a szeretet, az alázatosság, az erkölcsi tisztaság, az engedelmesség, a böjtölés és az egyház iránt tartozó kötelesség érzületét.⁶³

Alkuin még sírfeliratán is azt vallotta, hogy egész életén át csak a bölcsességet szerette: »Alcuine nomen erat sophiam mihi semper amanti.⁶⁴ Lelkének középponti élménye az Istenhez vezető »sophia« volt.

Alkuin ezt a művelődési eszményt vitte magával, amikor 782-ben Nagy Károly hívására a frank birodalomba telepedett át. Nagy Károly — tudjuk — kitűnő hadvezér volt, aki kardjával hatalmas birodalmat kovácsolt össze. Történeti nagyságát azonban nem ennek a képességének köszöni. Naggyá Károlyt a művelődés iránt érzett nagyrabecsülése s a művelődés terén elért sikerei avatták. Birodalma ugyanis csakhamar részeire bomlott, de megmaradt az a kultúra, mely a nyugati kereszténységet ettől fogva szét nem szakítható szellemi egységben tartotta. Ezt a nagy művét Károly főleg Alkuin támogatásával, az angolszász hagyományok átvételével s elterjesztésével alkotta meg.

Alkuin két irányban dolgozott a frank birodalomban. Mint tényleges pedagógus először Nagy Károlyt, annak családját, környezetét és a palotaifjúságot művelte az úgynevezett palotaiskolában. Később átvonult a toursi apátságba s annak iskoláját olyan intézetté fejlesztette, mely mintául szolgált a kontinens nagyobb iskolái számára. A frank birodalom legkülönbözőbb részéből származó növendékei révén Alkuin hatása általános lett. Ezt a hatást azonban nem csupán iskolamesteri működése által érte el. Ő egyben kulturpolitikus, Nagy Károly közoktatásügyi minisztere is volt. Nagy Károly megértette, magáévá tette Alkuin művelődési terveit s uralkodói tekintélyével igyekezett megvalósítani azokat.⁶⁵ Károly ezirányú törekvéseinek legjellegzetesebb megnyilatkozását »De colendis litteris« címen a fuldai apáthoz intézett levelében látjuk. Az uralkodó azt parancsolta ez alkalommal a püspökségeknek és az apátságoknak, hogy a reguláris élet és az istentisztelet végzése mellett a tanulni vágyó ifjak műveléséről is gondoskodjanak. Amint ugyanis a regula megtartása az erkölcsök tisztességét biztosítja, épúgy a tanítás és a tanulás szorgos végzése a beszéd kifogástalanságát szerzi meg. Már pedig méltó dolog, hogy az ember ne csak életmódja, hanem beszédje kifogástalanságával is tessenék az Uristennek. Igaz ugyan — folytatja a levél —, hogy

⁶³ P. L. 100, 93. l.

⁶⁴ U. o. 166, l.

⁶⁵ V. ö. Bastgen, i. m.

fontosabb jól tenni, mint tudni, mégis előbb kell tudni, mint tenni. Az udvarhoz érkező levelekben is sokszor találják együtt a helyes szándékot a tökéletlen kifejezéssel, »sensus rectos et sermones incultos.« Mivel a helyes kifejezőképesség csökkenésével a szentírás megértésének tudománya is megfogyatkozik: szükséges, hogy ne csak hogy el ne hanyagolják a tudományok művelését, hanem azt alázatos, és Istennek tetsző szándékkal versengve folytassák.⁶⁶

A Nagy Károly által terjesztett művelődési eszmény ismét új elemet tartalmaz, új irányt mutat. Ez az új elem annak világias vonatkozása.⁶⁷ Az uralkodó a műveltséget nem tartotta az egyháziak monopóliumának, nem hitte, hogy csupán a lelkiélet és a szentírástudomány kifejllesztésében van szerepe. Amikor ő és laikus környezete — pl. Einhard, a híres életrajzíró — részt kívánt magának Alkuin és társai műveltségéből, ezt azzal a tudattal tette, hogy így magasabb életformát alakít ki és a kormányzásban reá váró feladatoknak sikeresebben tud megfelelni. Ebben a karoling művelődési eszményben világosan látjuk már azt a két elemet, melyen minden művelődési eszménynek alapulnia kell. Spranger ezt a két lényeges elemet »Gesinnungs-«, illetőleg »Leistungsmoment«-nek nevezi s érti rajta azt, hogy a művelődési eszmény nem csak az Abszolutummal, hanem a tényleges történeti élet követelményeivel is keresse meg kapcsolatát.⁶⁸

A karoling kultúráról szólva még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy annak teljes kivirágzása, igazi »reneszánsza« pár év-tizeddel Alkuin és Nagy Károly halála után következett be. A patrisztikus és klasszikus irodalommal *Hrabanus Maurus* fuldai iskolamester és apát ismertette meg a germánokat. Ugyancsak a németeknél dolgozott *Walafrid Strabo*, aki korának a legkiválóbb latin stilisztája volt. Ennek a művelődési áramlatnak jellegzetes megnyilatkozását látjuk a francia *Lupusban*, aki a római rétor-képzés vezérkönyveit, Cicero: *De oratore* és *Quintillianus: Institutiones oratoriae* című művét kérte a pápától — továbbá *Hildegárbán*, aki a IX. század közepén Itáliában készített *Regula-* kommentárjába már bevette, hogy »a szerzetes köteles grammatikát hallgatni, ha az isteni tudományt tanulni akarja«.⁶⁹

* * *

»A koraközépkor művelődési eszményének kialakulása« című fejtegetéseinket ezzel befejeztük. Célünk az volt, hogy szemléltessük azt a munkát és küzdelmet, melynek árán a keresztény művelődési eszménynek egy-egy változata kialakult és uralomra jutott, — továbbá, hogy láthassuk azt a művelődéstörténeti folyamatot, melynek eredménye a *klasszikus* és a *keresztény* eszmének az a *szintézise* lett, melyre mint biztos alapra felépülhetett a mi európai kultúránk.

Csóka J. Lajos.

⁶⁶ M. G. Leg. Sectio II, Cap. reg. Franc. Tom. I. Pars I, 79. 1.

⁶⁷ A. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands. II.⁵ 1935. 189—190. 1.

⁶⁸ Spranger, i. m. 53. 1.

⁶⁹ Hörle, i. m. 65—76. 1.